

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію АННЕНКОВОЇ НАТАЛІЇ ГЕОРГІЇВНИ «СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЕРСТАТОБУДУВАННЯ УСРР/УРСР (20 – 30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Історія розвитку численних компонент науково-технологічного потенціалу держави складає традиційний напрям досліджень з історії науки і техніки. Ключовою галуззю народногосподарських комплексів усіх провідних країн світу є машинобудування, в рамках якого виділяється верстатобудування, яке забезпечує виробництво засобів створення технічних систем, спрямованих на заміну людської праці на машинну. Незважаючи на пріоритетність галузі в структурі економіки України, комплексного вивчення її еволюції в українській історіографії донині проведено не було. Тому таке дослідження, вперше виконане в дисертаційній роботі Н.Г. Анненкової, визначається високою актуальністю, має суттєвий узагальнюючий потенціал і патріотичне значення. Тим більше, що історичний досвід ситуації 1920-х років, коли верстатобудівна промисловість практично припинила своє існування, проте протягом двох наступних десятиліть була не тільки відтворена, а й розвинута, потребує всебічного вивчення та використання при формуванні стратегії технологічного розвитку України.

У дисертації вперше проведено критичний аналіз джерел й історіографії та показано, що джерела подекуди спростовують твердження радянської історіографії; доведено наявність галузі на українських теренах на початку ХХ ст; подано широку панораму значення та розвитку верстатобудування на українських теренах з центрами у Києві, Харкові та Одесі й з'ясовано, що ініціатива формування українського сектору радянської верстатобудівної промисловості належала саме республіканському, а не союзному уряду; розкрито значення трансферу технологій і феномен науково-технічного запозичення у галузі; показано формування верстатобудівної освіти.

Посилюють методологічне значення роботи уточнення дати створення Харківського верстатобудівного заводу; ґрунтовна авторська аналітика у таблицях;

показ руху раціоналізаторів-винахідників та необхідність приховування резервів потужностей підприємствами; виявлення публікацій з історії техніки у газеті Дніпропетровського машино-ремонтного заводу; висвітлення краху концепції «вирішальних битв» у першій світовій війні через концентрацію маневреної військової техніки; запропонована дисертанткою періодизація розвитку верстатобудування.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» і «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект».

Об'єктом дослідження є розвиток українського машинобудування під час індустріалізації промисловості у 20–30-х роках ХХ ст. В об'єкті виділено ту частину, яка окреслює **предмет** дослідження. Це – процес формування науково-технічного потенціалу верстатобудівної галузі УСРР/УРСР упродовж 20-х –30-х років ХХ ст. як складової машинобудівного комплексу республіки.

Одержані результати будуть корисними при підготовці наукових праць, біобібліографічної, довідникової і навчальної літератури з історії технологічного розвитку; викладанні курсів історичного та фахового спрямування - історії України, історії науки й техніки, історії машинобудування та верстатобудування; формуванні пріоритетів науково-технологічної політики України.

Основні результати дисертаційної роботи оприлюднено на 18 всеукраїнських та 4 міжнародних наукових форумах, а також у 43 наукових публікаціях, серед яких 1 індивідуальна монографія, 20 статей, з яких 16 – у наукових фахових виданнях України, 4 – у закордонних виданнях, 22 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій і читань.

Структура дисертації підпорядкована меті та завданням дослідження, робота складається із вступу, 6 розділів, які містять аналіз стану наукової розробки проблеми та характеристику сформованої джерельної бази, методологічне підґрунтя наукового пошуку, виклад результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, що містить 617 найменувань, 14 додатків. Повний обсяг дисертації становить 486 сторінок, основний текст роботи викладений на 384 сторінках.

У **Вступі** висвітлено актуальність теми, наукову новизну та практичне значення результатів дослідження; обґрунтовано мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні й територіальні межі та методи; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію одержаних результатів і структуру дисертації.

У **першому розділі «Стан наукової розробки теми, джерела та методи дослідження»** охарактеризовано історіографію проблеми, а також подано аналіз джерельної бази та методології дослідження. Історіографічний матеріал дисертанткою було розділено на групи - монографії, дисертації та публікації в періодичних та продовжуваних виданнях, які в свою чергу були поділені на тематичні підгрупи. Серед монографій, які охоплюють питання історії індустріалізації СРСР та УСРР/УРСР, трудових ресурсів СРСР, розвиток радянського машинобудування та радянського верстатобудування, історії українських верстатобудівних підприємств та діяльності українських вищих технічних навчальних закладів, виділяються праці А. П. Кучкіна, R. Hutchings'a, П. П. Успаського, Д. М. Берковича, С. Я. Розенфельда та К. І. Клименка, О. О. Нестеренка, Ф. М. Мартинюка, Л. А. Айзенштадта і С. А. Чіхачьова, В. В. Патамана, О. О. Воскресенського та ін. Серед дисертацій особливу увагу приділено роботам П. В. Семенцова, М. В. Бельської, В. К. Ткаченка, В. І. Гринчуцького та ін. Серед праць, розглянутих в третій групі історіографічного огляду - публікації у продовжуваних та періодичних виданнях - слід зазначити праці К. К. Віноградова, В. Д. Лебедева, Л. А. Айзенштадта, Г. В. Люльченка, А. І. Костоусова та ін.

Основу джерельної бази дослідження становлять архівні матеріали, що зберігаються у восьми архівах та музеї - Центральному державному архіві вищих органів влади і управління та Центральному державному архіві громадських об'єднань України; державних архівах Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Харківської та Херсонської областей, державному архіві міста Києва, а також у Харківському історичному музеї. Усього під час проведення даної історичної розвідки опрацьовано 53 архівних фонди та вивчено понад 2 500 справ. Джерельну базу дослідження також було поділено на групи: архівні документи, опубліковані державні нормативні акти та зібрання офіційних відомостей, наукові праці з відповідних проблем галузевого науково-технічного розвитку та література рекламного та пропагандистсько-агітаційного характеру. Кожна з груп джерел, в свою чергу була поділена на підгрупи.

Обґрунтовано методологічну основу наукового пошуку, в основі якої лежать принципи історизму, об'єктивності, системності, соціальності історичних досліджень та альтернативності, а також низка загальнонаукових (діалектики, дедукції та індукції, системного та багатофакторного аналізу, абстрагування, статистичний, класифікації, синтезу, логіки, актуалізації та контент-аналізу) та історичних методів дослідження (порівняльно-історичний, діахронічний, синхронічний, періодизації, ретроспективний, реконструкції та кліометрії). Використано також методологію технології машинобудування та організації виробництва.

У другому розділі «Верстатобудування на українських теренах з другої половини XIX ст. до 1922 р.» показано зародження верстатобудування в українських губерніях Російської імперії (середина XIX ст. – 1890-ті роки), верстатобудівне виробництво в період індустріального підйому (1890-і роки – 1913 р.), а також роботу галузі від початку I Світової війни до входження українських земель до складу Радянського Союзу (1914 – 1922 рр.). Доведено, що з середини XIX ст. металорізальне устаткування вироблялось для власних потреб деяких машинобудівних заводів, з середини 1860-х років цей процес набуває ознак товарного виробництва та до першої половини 1890-х років формуються три

осередки українського верстатобудування - у Києві, Харкові та Одесі. Розгортання промислової кризи в 1904 р. обумовило скорочення машинобудівного виробництва. Хоча подальше стрімке зростання попиту на продукцію машинобудування, пов'язане з I Світовою війною, привело до відновлення на українських теренах системних основ організації виробництва, проте з початком суспільно-політичних змін даний процес призупинився.

У третьому розділі «Верстатобудування в умовах формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР (1923–1927 рр.)» висвітлено динаміку стану матеріально-технічної бази, а також специфіку наукового забезпечення та управління галузі. Показано, що з 1925 р. до 1927 р. матеріально-технічна база українського верстатобудування була відновлена тільки на двох заводах з 28, на яких у дорадянський період систематично діяло таке виробництво. Тому українським урядом у 1926 р. було вирішено побудувати в Харкові великий верстатобудівний завод, проте можливість значних обсягів імпорту верстатів із 1927 р. зупинила реалізацію цього проекту.

Показано, що несистемний характер верстатобудування в УСРР упродовж 1923–1927 рр. не стимулював мережі центрів профільної науково-технічної діяльності. Щодо управління галуззю, то до 1926 р. вищі партійні органи та РНК УСРР слідували союзним заходам із управління важкою промисловістю. Відродження ж в УСРР/УРСР процесу товарного виробництва верстатів, розпочате на одеському заводі ім. Леніна та лубенському «Комунарі», зумовлювалося виключно ініціативою їх директорів Є. І. Джелаїді та М. Й. Шурхіна.

У четвертому розділі «Верстатобудівний сектор машинобудування УСРР на першому етапі «соціалістичної» індустріалізації (1928 – 1932 рр.)» розглянуто зміни в науковому та організаційному забезпеченні верстатобудівної діяльності та її ефективність на тлі розгортання індустріалізаційних процесів. Показано, що система управління українським верстатобудуванням протягом 1928–1932 рр. формувалася в умовах широкого імпорту, внаслідок чого союзним урядом в УСРР не було побудовано жодного з семи передбачуваних ним верстатзаводів, зокрема розпочате спорудження Харківського верстатобудівного заводу, переданого в 1929 р. у

підпорядкування союзному уряду, не було завершено в заплановані терміни. Таким чином, у республіканському підпорядкуванні на 1932 р. залишився єдиний лубенський завод «Комунар», у союзному підпорядкуванні на українських теренах - одеський завод ім. Леніна. Крім того, у 1928–1932 рр. в УСРР не велася освітня підготовка технологів і конструкторів верстатобудівного профілю, українські верстатобудівники вели самостійний науковий супровід під керівництвом союзних структур. Катастрофічний результат роботи галузі знову був компенсований імпортом металорізального устаткування, валютні надходження для цього, здебільшого, були забезпечені за рахунок експорту аграрної продукції на основі колективізації села.

У п'ятому розділі «Розвиток верстатобудування в контексті заходів з організації випереджаючих темпів зміцнення науково-технічного потенціалу важкої промисловості УСРР (1933 – 1937 рр.)» визначено, що в цей період здійснювалася спроба стрімкого переходу від системно-систематичної, до кваліфікованої системної організації верстатобудівної діяльності. З'ясовано, що до 1935 р. в УСРР не залишилося жодного підпорядкованого республіканському уряду верстатобудівного заводу. Водночас було запроваджено серійний та поштучний типи виробництва на верстатзаводах та «планованих» заводах, що передбачало власне металургійне виробництво. На виконання планових обсягів верстатобудівного виробництва у 1933–1937 рр. негативно вплинуло швидке освоєння нових типорозмірів верстатів без напрацювань у теорії їх проектування, необхідної кількості кваліфікованих науково-технічних і робітничих кадрів і достатніх експериментальних потужностей. Це призвело до уповільнення темпів впровадження у виробництво нових моделей та зниження якості виробів.

У шостому розділі «Верстатобудівна галузь напередодні радянсько-німецької війни (1938 – червень 1941 р.)» підтверджено, що у цей час верстатобудування в УРСР повністю перейшло до системного. Верстатобудівні підприємства набули можливості самостійно проводити дослідницьку діяльність, здатну забезпечувати науково-технічний розвиток галузі, проте бракувало матеріально-технічного забезпечення та кваліфікованих кадрів.

Незбалансованість науково-технічного потенціалу верстатобудування зумовлювалася відсутністю до червня 1941 р. профільної розпорядчої структури, тому створення в 1941 р. Народного комісаріату верстатобудівної промисловості СРСР упорядковувало галузевий статус верстатобудівної сфери, проте занадто пізно для ефективного переходу на кваліфіковану форму системного верстатобудування до початку радянсько-німецької війни.

Узагальнюючи, підкреслимо, що в цілому враження від дисертаційного дослідження позитивне, робота виконана на високому науковому рівні, висновки дають відповіді на поставлені дослідницькі завдання. Зміст автореферату містить основні положення та результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки. України. Текст дисертації викладено науковим стилем, чітко й лаконічно.

Водночас висловимо деякі побажання та зауваження.

- Схвалюючи всебічне узагальнення авторкою процесів формування верстатобудівної промисловості в Україні, водночас, ґрунтуючись на значенні феномену особистості в історії, хотілося б бачити у дисертації більш «олюднення» викладення матеріалу та аналіз впливу непересічних особистостей на розвиток галузі.

- На нашу думку, твердженню про організацію сталого наукового забезпечення галузі на початку ХХ ст. (С.135) бажано було б надати більшої конкретизації, так само, як й інформації щодо забезпечення наукового супроводу верстатобудування в Україні підрозділами установ союзного підпорядкування (С.243).

- У дисертації зазначено, що Київський індустріальний інститут було створено з кількох підрозділів колишнього КІІ (С.52). На нашу думку, коректніше говорити про утворення інституту 1934 р. на базі трьох з восьми самостійних інститутів, створених 1930 р. після розформування КІІ.

- При викладенні історіографії у тексті бажано було зазначати рік виходу праці.

- До ключових слів дисертації слід було додати «історія науки й техніки», «історія машинобудування», «історія верстатобудування», а до типів джерел – наукову періодику.

- У роботі трапляються редакційні, стилістичні неточності та русизми: використано «покращення показників» замість «поліпшення показників» (С.8). «чисельна кількість» та «чисельні таблиці» замість «численні» (С.41, 85), «пробіли» замість «прогалини» чи «білі плями» (С.70), «первісні представництва» замість «початкові» (С.87), «верстатобудування не відносилося до категорії галузей» замість «не належало» (С.170). Ряд термінів, цитат, назв лекцій і монографій подано без перекладу українською (С. 72, 108, 121, 131).

Водночас всі висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не зменшують позитивну оцінку дисертації та можуть бути враховані у подальшій науковій роботі здобувачки, робота якої є комплексним самостійним дослідженням, вирішує актуальну наукову проблему та за своїм змістом, новизною, теоретичною та практичною цінністю й достовірністю одержаних результатів відповідає паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки та вимогам пп. 9, 10, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (назва постанови із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015). Тому вважаємо, що дисертація варта підтримки, а її авторка Анненкова Наталія Георгіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

**Доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України»**

А. С. Литвинко

